MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY TANQIDIY PUBLITSISTIKASIDA MA’RIFAT VA IJTIMOIY ISLOH MASALALARI

Nematova Madina Zohidjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiyning tanqidiy publitsistikasi, xususan, “Tanqid – saralamoqdur”, “Teyotr nadur?”, “Ikki emas, to‘rt til lozim”, “Til masalasi” va “Bizni kemirguvchi illatlar” maqolalarida ilgari surilgan ma’rifat, til, teatr, ijtimoiy mas’uliyat va milliy taraqqiyot masalalari tahlil qilinadi. Behbudiyning tanqidni shaxsga qarshi hujum emas, balki jamiyatdagi nuqsonlarni ko‘rsatish va ularni tuzatishga xizmat qiladigan vosita sifatida tushungani yoritiladi. Shuningdek, mutafakkirning til o‘rganish, matbuot madaniyati, teatr tarbiyasi va isrofgarchilikka qarshi qarashlarining bugungi kun bilan uyg‘un jihatlariga e’tibor qaratiladi. Maqolada davlat rahbari tomonidan jadidlar merosi va Behbudiy qarashlarining zamonaviy ahamiyati haqidagi fikrlar ham qayd etiladi.

Kalit so‘zlar: Mahmudxo‘ja Behbudiy, jadidchilik, tanqidiy publitsistika, ma’rifat, milliy uyg‘onish, til, teatr, ijtimoiy isloh.

Annotation: This article examines the critical journalism of Mahmudkhoja Behbudi, with particular attention to the ideas of enlightenment, language, theatre, social responsibility and national progress expressed in his articles “Criticism Means Selection”, “What Is Theatre?”, “Not Two but Four Languages Are Necessary”, “The Language Issue” and “The Evils That Consume Us”. The paper shows that Behbudi understood criticism not as a personal attack but as a means of identifying social shortcomings and encouraging reform. It also discusses the contemporary relevance of his views on multilingual education, press culture, the educational role of theatre and criticism of wasteful customs. The article additionally refers to the assessment of Behbudi’s intellectual legacy in the speeches of the President of Uzbekistan.

Keywords: Mahmudkhoja Behbudi, Jadidism, critical journalism, enlightenment, national awakening, language, theatre, social reform.

Аннотация: В статье рассматривается критическая публицистика Махмудходжи Бехбуди. Основное внимание уделяется идеям просвещения, языка, театра, общественной ответственности и национального развития, отражённым в его статьях «Критика — это отбор», «Что такое театр?», «Нужны не два, а четыре языка», «Языковой вопрос» и «Пороки, разъедающие нас». Показано, что Бехбуди понимал критику не как личное противостояние, а как средство выявления общественных недостатков и их исправления. Освещается актуальность его взглядов на изучение языков, культуру печати, воспитательную

роль театра и борьбу с расточительностью. Также отмечается современная оценка наследия джадидов и идей Бехбуди в выступлениях Президента Узбекистана.

Ключевые слова: Махмудходжа Бехбуди, джадидизм, критическая публицистика, просвещение, национальное пробуждение, язык, театр, общественная реформа.

KIRISH

XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-madaniy hayotida yuz bergan yangilanish jarayonlarini Mahmudxo‘ja Behbudiy faoliyatisiz tasavvur qilish qiyin. U maktab, matbuot, teatr, til va jamiyat hayotiga doir masalalarni bir-biridan ajratib qo‘ymaydi. Behbudiy uchun ma’rifat faqat savod chiqarish emas, balki kishining dunyoqarashi, jamiyat oldidagi mas’uliyati va millatning kelajagini o‘zgartiradigan kuch edi. Shu jihatdan uning publitsistik maqolalari o‘z davrining oddiy xabarlari sifatida emas, balki muayyan muammoga munosabat bildiruvchi, kitobxonni fikrlashga undovchi va amaliy o‘zgarishga chaqiruvchi matnlar sifatida ahamiyatlidir. Bugungi kunda jadidlar merosini qayta o‘rganishga bo‘lgan e’tibor ham bu asarlarni faqat tarixiy hodisa emas, zamonaviy ma’naviy va ilmiy tafakkur uchun zarur manba sifatida ko‘rishga imkon beradi.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev jadidlarning ilmiy-ma’rifiy va adabiy-badiiy merosi bugun ham beqiyos ahamiyatga ega ekanini ta’kidlar ekan, Behbudiyning ikki emas, to‘rt tilni bilish zarurligi haqidagi da’vatiga alohida to‘xtaladi va bu fikr “hozir ham g‘oyat dolzarb” ekanini qayd etadi [1. 3]. Bu baho Behbudiy qarashlarini bugungi ta’lim jarayoni bilan bog‘lash uchun muhimdir. Hozirgi globallashuv davrida yoshlarning ona tilini puxta bilishi bilan birga xorijiy tillarni o‘rganishi, turli axborot manbalarini solishtirib baholashi va mustaqil fikr yuritishi ta’limning asosiy vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Behbudiy bundan bir asr avval aynan shu masalalarni millat taraqqiyotining sharti sifatida ko‘targan.

ASOSIY QISM

Behbudiyning tanqidiy qarashlarini anglashda “Tanqid – saralamoqdur” maqolasi alohida o‘rin tutadi. Adib tanqidning mohiyatini sodda, lekin aniq qiyos orqali tushuntiradi: sarrof pulni, savdogar molni saralagani kabi muharrir ham jamiyat hayotidagi hodisalarni saralashi kerak. Unga ko‘ra, yangi maktab, muallim, kitob, gazeta yoki jurnal faoliyatidagi kamchilikni dalil bilan ko‘rsatish dushmanlik emas, balki islohga xizmat qiladigan harakatdir [2. 173–174]. Bu fikr Behbudiy publitsistikasining muhim tamoyilini ochadi. Ya’ni u tanqidni vayron qiluvchi emas, tuzatuvchi kuch deb ko‘radi. Shaxsni kamsitish, g‘araz yoki adovatga asoslangan gap bilan jamiyat foydasi uchun bildirilgan asosli tanqidni bir-biridan ajratadi. Bunday

qarash bugungi axborot makonida ham dolzarb: ijtimoiy tarmoqlarda fikr bildirish ko‘paygan bir sharoitda tanqidning dalil, mas’uliyat va madaniyatga tayanishi zarur.

Behbudiy tanqidning maqsadini faqat matbuot doirasida cheklamaydi. Uning “Teyotr nadur?” maqolasida teatr xalq uchun ibrat va tarbiya maktabi sifatida talqin qilinadi. Mutafakkir sahnani shunchaki tomosha yoki vaqt o‘tkazish vositasi deb emas, jamiyatdagi yaxshi va yomon holatlarni ko‘rsatib, kishini o‘z xatti-harakatiga chetdan qarashga majbur qiladigan ma’naviy maydon deb tushunadi [2. 175–176]. Bunda ham tanqidiy ruh yetakchilik qiladi: sahnadagi voqea tomoshabinni kuldirishi yoki qayg‘uga solishi mumkin, lekin uning asosiy vazifasi fikr uyg‘otishdir. O‘zbek adabiyoti va teatrining keyingi taraqqiyoti nuqtayi nazaridan bu qarash juda muhim. Chunki Behbudiy badiiy asarning ijtimoiy vazifasini xalqning ma’naviy o‘sishi bilan bevosita bog‘lagan.

Til masalasi ham Behbudiy publitsistikasining eng faol yo‘nalishlaridan biridir. “Ikki emas, to‘rt til lozim” maqolasida u Turkiston sharoitida turkiy, forsiy, arabiy va rusiy tillarni bilish ehtiyojini asoslaydi. Behbudiy ona tilining mavqeini pasaytirmaydi, aksincha, o‘z tilini bilgan holda boshqa tillarni o‘rganish ilm, dunyoqarash va amaliy hayot imkoniyatlarini kengaytirishini ko‘rsatadi [2. 151–152]. Bu yerda uning qarashi bir tomonlama til targ‘iboti emas, balki ma’rifiy ehtiyojdan kelib chiqadi. Tilni u bilimga kirish eshigi, xalqlar o‘rtasidagi aloqa va zamonaviy taraqqiyot vositasi sifatida ko‘radi. Bugungi o‘zbek tili ta’limida ham ona tilining me’yorlarini puxta egallash, matnni anglash, nutq madaniyatini shakllantirish bilan bir qatorda boshqa tillardagi ilmiy va madaniy manbalardan foydalanish ko‘nikmasi muhim hisoblanadi.

“Til masalasi” maqolasida esa Behbudiy masalaga yanada chuqurroq kirib, adabiy til, sheva va umumiy tushunarli ifoda o‘rtasidagi munosabat haqida mulohaza yuritadi. U tilni sun’iy ravishda murakkablashtirish yoki xalq tushunmaydigan unsurlar bilan to‘ldirishdan ko‘ra, millat vakillari uchun tushunarli va amaliy adabiy til zarurligini ko‘zda tutadi [2. 184–189]. Filologiya yo‘nalishi talabalari uchun bu jihat ayniqsa qiziq: Behbudiy tilni faqat grammatik tizim sifatida emas, balki jamiyatni birlashtiruvchi, ma’rifatni tarqatuvchi va matbuotning ta’sir kuchini belgilovchi vosita sifatida ko‘radi. Uning til haqidagi qarashlarida o‘qituvchi va muharrirning mas’uliyati ham seziladi. Til qanchalik ravon, aniq va tushunarli bo‘lsa, fikr ham shunchalik keng ommaga yetib boradi.

Behbudiyning tanqidiy publitsistikasi kundalik turmushdagi illatlarni yoritishda yanada keskin tus oladi. “Bizni kemirguvchi illatlar” maqolasida u to‘y va aza marosimlaridagi ortiqcha sarf-xarajat, ko‘z-ko‘z qilish va qarzga botish holatlarini millatning iqtisodiy va ma’naviy kuchini zaiflashtiruvchi omil sifatida baholaydi [2. 190–193]. Muallifning og‘riqli ohangi bejiz emas: u oilaning yillar davomida yig‘gan mablag‘ini bir necha kunlik dabdaba uchun sarflashini taraqqiyotga zid deb hisoblaydi. Behbudiy uchun tanqidning oxirgi maqsadi ayblash emas, mavjud mablag‘ni ilm,

maktab, kasb va foydali ishlarga yo‘naltirishdir. Oradan bir asrdan ortiq vaqt o‘tgan bo‘lsa-da, oilaviy marosimlardagi isrofgarchilik, obro‘ uchun ortiqcha xarajat qilish kabi masalalar hanuz jamoatchilik muhokamasida uchraydi. Shu sabab maqolaning ijtimoiy mazmuni tarixiy chegarada qolib ketmaydi.

Behbudiy maqolalarining yana bir xususiyati shundaki, muallif o‘quvchini tayyor hukmni qabul qilishga emas, muammoning sababini ko‘rishga undaydi. U biror nuqsonni ko‘rsatganda uning ortida jaholat, beparvolik, savodsizlik, noto‘g‘ri odat yoki mas’uliyatsizlik mavjudligini ochishga harakat qiladi. Shu bilan birga, yechim sifatida maktabni yaxshilash, kitob va matbuotni ko‘paytirish, til o‘rganish, teatr va adabiyot orqali tarbiya berish, foydasiz xarajatni kamaytirish kabi amaliy takliflarni ilgari suradi. Shu jihatdan Behbudiy tanqidiy publitsistikasi faqat norozilik publitsistikasi emas. U islohga yo‘naltirilgan publitsistikadir. Muallifning “saralash” tushunchasiga urg‘u berishi ham shuni anglatadi: tanqidning vazifasi yaxshini yomondan, foydalini zararlidan ajratish va jamiyatni to‘g‘ri yo‘nalishga boshlashdir.

O‘zbek tilini o‘qitish yo‘nalishi nuqtayi nazaridan Behbudiy maqolalari bir necha jihatdan qimmatli. Birinchidan, ularda XX asr boshidagi o‘zbek publitsistik uslubining shakllanish jarayonini kuzatish mumkin. Ikkinchidan, muallifning savol-javob, murojaat, qiyos, keskin baho va hayotiy misollardan foydalanishi matnning ta’sirchanligini oshiradi. Uchinchidan, maqolalar orqali til va jamiyat munosabati, nutqning ijtimoiy vazifasi, matbuot tilining tushunarliligi kabi masalalarni talabalarga amaliy misollar bilan tushuntirish mumkin. Behbudiy matnlarini zamonaviy o‘zbek tili bilan qiyosiy o‘qish esa tarixiy leksika, imlo, uslub va publitsistik janr taraqqiyotini o‘rganishda foydali material bo‘lib xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Mahmudxo‘ja Behbudiyning tanqidiy maqolalari o‘z davridagi muammolarga javob sifatida yaratilgan bo‘lsa-da, ularning asosiy g‘oyalari bugungi kun bilan hamohangdir. Tanqidni isloh vositasi deb bilish, til o‘rganishga ochiqlik, ona tilining ijtimoiy mavqeiga e’tibor, teatr va matbuotning tarbiyaviy imkoniyatlarini qadrlash, isrofgarchilikka qarshi kurashish kabi qarashlar hozir ham ahamiyatini saqlab qolgan. Behbudiy o‘quvchini shunchaki ma’lumot bilan ta’minlamaydi; uni o‘z jamiyati, tili va kelajagi haqida mas’uliyat bilan fikrlashga chorlaydi. Shu sabab uning publitsistik merosini filologiya va o‘zbek tilini o‘qitish yo‘nalishida o‘rganish nafaqat adabiy-tarixiy bilimni boyitadi, balki talabalarda tanqidiy tafakkur va nutq mas’uliyatini shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. O‘qituvchi va murabbiylar – yangi O‘zbekistonni barpo etishda katta kuch, tayanch va suyanchimizdir // Xalq so‘zi. – 2020. – 1 oktabr. – № 207 (7709). – B. 3.

2. Behbudiy M. Tanlangan asarlar / Nashrga tayyorlovchi B. Qosimov. – Toshkent: Ma’naviyat, 2006. – 280 b.

3. Behbudiy M. Tanqid – saralamoqdur // Oyina. – 1914. – № 32. – B. 621–623.

4. Behbudiy M. Tiyotr nadur? // Oyina. – 1914. – № 29. – B. 550.

5. Behbudiy M. Ikki emas, to‘rt til lozim // Oyina. – 1913. – № 1. – B. 12–14.

6. Behbudiy M. Til masalasi // Oyina. – 1915. – № 11–12. – B. 274–277, 306–311.

7. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma’naviyat, 2002.